

RÁTKAI ÁRPÁD

Szeged cigánysága és a Szegedi Cigányprogram A szegedi cigányság történetéről

Kovács János etnográfus munkáiból ismerjük a szegedi cigányság XVIII-XIX. századi történetét. 1723 óta szólnak róluk a levéltári adatok. Ekkoriban kovácmesterséggel foglalkoztak, csak később vannak köztük lócsiszárok, még később muzsikások. Az 1755-ös összeírás szerint mintegy 150 tagot számláló, 50 családból álló cigányközösség élt a városban. Az ötven cigány családfő fele ekkor már „hegedűs” volt. 1838-ban 104 családban 264-en éltek. Foglalkozásuk szerint lakatosok, „hangászok”, kőművesek, tapasztók és lókupecsek. „Szegeden a cigányság hamar polgáriasodott és átvette az itteni lakosok szokását és életmódját, sőt ruházódását is. (...) Már nem tartják magukat cigányoknak, hanem egyszerűen szegedieknek” (Kovács 1895. 389.; 391.) Ezzel magyarázható, hogy számuk az 1850-es összeírás szerint 53-ra, 1873-ra pedig 16-ra csökkent. A század végére a szegedi cigányság majdnem teljesen beolvadt a magyar népességbe. Kitűnő muzsikus cigányok sorát adta a város, közülük ifj. Erdélyi Náci, az ország első cigányprímása, majd Dankó Pista a leghíresebbek.

„Úgy néha-néha a Szeged és Tápé között elterülő mezőségen vagy a Tisza partján végignyúló füzes erdőszélben és az árvíz előtt meglevő makkos-erdő körül megtelepedtek a *sátoros-cigányok*, de ezeket csakhamar a város határán kívül helyezte a rendőrség.” (Kovács 1901. 122.)

A XIX. század végére tehát a szegedi cigányság csaknem teljes egészében beolvadt a magyar lakosságba. *Nem ismerjük azonban a szegedi cigányság XX századi történetét.* Pedig a XX. század folyamán a helyzet gyökeresen megváltozott. A város népessége újabb és újabb cigány betelepülőkkel gyarapodott. Egy részük ugyanúgy asszimilálódott, elkeveredett a magyar lakossággal, ahogy korábban. Nem így a Duna-Tisza közéről, Kiskunmajsza irányából Kiskundorozsmára, majd onnan Szegedre betelepülő (és betelepített), máig cigány anyanyelvű *oláh cigányok*, akik ma a szegedi cigányság meghatározó részét jelentik. A város cigányságának történetében kulcsszerepet játszó, 1973-ban Szegedhez csatolt Kiskundorozsma történetét feldolgozó, 1995-ben megjelent monográfia azonban egyáltalán nem foglalkozik a cigányokkal. Nem sokat tudunk a legújabb betelepülőkről sem, akik a kilencvenes években Magyarország legkeletibb feléből érkeztek.

Az utóbbi évtizedek történetéhez támpontot jelentenek a népszámlálási adatok. A szegedi cigányok népességszáma ezek szerint a következőképpen alakult:

Év	Anyanyelvű	Nemzetiségű
1941	72	nincs adat
1960	52	177
1970	69	nincs adat
1980	305	89
1990	529	836

Ezek az adatok önmagukban nem elegendőek ahhoz, hogy valós képet alakítsunk ki a cigány népesség számáról, sőt, helyenként megtévesztőek. Nemcsak és nem elsősorban a közigazgatási határok 1949 és 1960 vagy 1970 és 1980 közötti módosítása, hanem egyéb tényezők miatt is. Például 1960 és 1980 között egészen biztosan nem csökkent, hanem növekedett a cigányok száma, 1980 és 1990 között pedig nem lehetett nagyobb kilencszeresnél a növekedés.

1990-ben 269 személy első helyen említette a cigány nyelvet mint általa legjobban beszélt idegen nyelvet. A cigány nyelv alacsony társadalmi presztízse és az adatfelvétel hibái miatt azonban joggal feltételezhető, hogy valójában csaknem minden cigányul beszélő személy cigány anyanyelvű, számuk pedig akár az így számított 798-nak akár duplája is lehet. Figyelembe veendő még az is, hogy a népszámlálás óta Szegedre betelepülők

zöme cigány anyanyelvű. Számuk tehát meg sem közelíti a cigány nemzetiségűekét (a népszámlálás szerinti 836-ot), hiszen legalább ennyien voltak a cigány nyelvet nem beszélő magyar anyanyelvű cigányok (romungrók) is.

A népszámlálásnál megbízhatóbb adatokkal szolgálnak a pedagógusok becslései, amelyek viszont nem a teljes népességre, hanem csak az oktatási intézményeket látogató cigánygyerekekre vonatkoznak. 1995 tavaszán 224 óvodás, 556 általános iskolás és 11 középiskolás, azaz összesen 791 szegedi cigánygyerek tanult a város oktatási intézményeiben. Lényegében ugyanez volt a helyzet 1997 májusában is (226 óvodás és 568 általános iskolás, középiskolásokról nincs adat).

A magyarországi cigányság helyzetének általános jellemzői

E tanulmányban Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor 1994-es vizsgálatainak eredményére, valamint a Közoktatási és Művelődési, továbbá a Munkaügyi Minisztérium anyagaira támaszkodom. A cigány népesség száma Magyarországon, becslések szerint, 1971-ben 340 ezer, 1994-ben mintegy félmillió volt, azaz a lakosság öt százalékát tette ki. Társadalmi helyzetük a korábbi évtizedekben ellentmondásosan alakult. Visszaszorult körökben az analfabetizmus, a munkaképes korú férfiakat illetően a cigányság közel jutott a teljes foglalkoztatottság állapotához, és a nők nagy része is dolgozott, életkörülményeik javultak. A cigány és nem cigány lakosság helyzete közötti különbség azonban ennek ellenére nőtt: miközben a többség soraiban általánossá vált a középfokú végzettség, az érettségi és a továbbtanulás vagy legalább egy szakma elsajátítása - ez a pozitív változás nem terjedt ki a cigányságra.

Miközben a cigányok zömének szociális helyzete javult, a gyermekek továbbra is szakképzetlenek maradtak, nem jutottak el a középiskoláig sem. Márpedig a posztindusztriális gazdaságban a *szakképzetlen munkaerő drasztikusan leértékelődött*. Alapvetően ennek tulajdonítható, hogy bár a cigányok munkanélküliségét elemző tanulmányok egyértelműen tanúsítják, hogy munkavállalói hajlandóságuk a társadalom ugyanolyan rétegeibe tartozó nem cigányokéhoz hasonló - *a munkanélküliség a cigányság körében rövid idő alatt elérte a 75 százalékot*. Országosan a cigány férfiak közel 60 százaléka több mint 10 éves folyamatos munkaviszonyt követően vált munkanélkülivé, s csakhamar kiesett a munkanélkülieket ellátó rendszerből is. A családok fő bevételi forrása *korábban a bér és fizetés* volt, helyére a 90-es években a családi pótlék és a különféle segélyek, támogatások léptek.

A cigányság helyzete napjainkban gyorsuló ütemben tovább romlik. Az alacsony iskolai végzettség, sőt az *ismét terjedő analfabetizmus* a munkaerőpiacon mind nagyobb hátrányt jelent. Ezért a 90-es években ennek a társadalmi rétegnek a leszakadása felgyorsult. Drasztikusan csökkennek a gyermekek tanulási esélyei, jövőjük kilátástalan. Perspektíva hiányában köztük gyakoribbak a szenvedélybetegek, és nagyobb a bűnözés vonzereje.

A cigányság egészének megítélésében meghatározó szerep jut egy bővülő létszámú, aluliskolázott, kriminalizálódott rétegnek, illetve az idetartozó emberek közbiztonságot veszélyeztető életvitelének. Előre látható a feszültségek növekedése és súlyosabb konfliktusok kialakulása. A magyarországi cigányság jelenlegi helyzete annyira súlyos, leszakadása annyira felgyorsult, hogy ez az Európai Unióba való belépésünket veszélyezteti.

A szociális és munkaügyi természetű gondok zöme az alulképzettségéből fakad. Bonyolítják a helyzetet és nehezítik a problémák megoldását a *szociokulturális különbségek*. A közigazgatásban, oktatásban és egészségügyben dolgozók képzettsége és attitűdje általában alkalmatlan a cigányokkal való sikeres kommunikációra, együttműködésre. Csak néhány éve, hogy elkezdődött és nagyon szűk körű a cigányságismeret oktatása. Az egyházi és magániskolákba alig kerülnek cigánygyerekek. A karitatív szervezetek közül inkább csak a Vöröskereszt kerül kapcsolatba cigányokkal. A társadalomban még nem tudatosultak a cigányság további leszakadásának, a halmozódó feszültségeknek a veszélyei. A cigányok sorsát többnyire közöny, érdektelenség kíséri.

Kevesen érettségiztek, és rendkívül kis létszámú az a magasan képzett és saját etnikumának képviselőjét felvállaló értelmiségi réteg, amely képes lenne társadalmi, stratégiai koncepciót kidolgozni és ennek megfelelő programok végrehajtására mozgósítani a cigányságot. A kisszámú cigány értelmiség egy részére a többségi társadalomban való felszívódás, a teljes asszimiláció vagy az arra való törekvés jellemző. A cigányságnak egy kisebb részét teszik ki a társadalomban jobban elismert zenész cigányok, akik elkülönülnek a közélettől, a politikától magukat távol tartó, marginalizálódó cigányrétegektől, s problémáik is merőben mások.

Lehetővé vált a cigányság modern önszeneződése, ugyanakkor viszont ugrásszerűen nőtt körükben az egzisztenciális reménytelenség, a nyomor. A cigányegyesületek és -önkormányzatok együttesen is a cigányságnak csak töredékét fedik le. A cigányönkormányzatok megalakulása 1995-ben mégis fordulópontnak számított: megalakulásuk óta sikerült leszámolni azokkal az illúziókkal, melyek szerint rövid idő alatt gyors megoldás bármiben is elérhető. A települési önkormányzatok is szegényebbek lettek egy illúzióval: azzal, hogy több gondjuk a cigánysággal nem lesz, a cigányönkormányzat majd megoldja a problémákat. Ez a társadalmi problémahalmaz sokszorososan túlnőtt a cigány kisebbségi önkormányzat keretein, lehetőségein. Minőségileg és nagyságrendileg is különbözik más kisebbségek problémáitól.

A szegedi cigányság lélekszáma

A szegedi cigányság létszámát 2500-300 főre becsüljük. (Vannak, akik ennél alacsonyabbra, míg mások ennél magasabbra becsülik, a szélső értékek: 1500, illetve több mint 4000.) Továbbá több mint 1000 fő él olyan közeli településeken (Csanytelek, Baks, Kistelek, Újszentiván stb.), akik többé-kevésbé rendszeresen bejárnak Szegedre. 200-250 kilométer távolságról is települnek be a városba, esetleg még messzebből is érkeznek bevándorlók. Viszonylag kevesen jönnek a szomszéd városokból (Makó, Hódmezővásárhely).

A szegedi cigányság összlakosságon belüli aránya az országos átlag alatt van, mindössze 1,5-2 százalék. Lélekszámuk és arányuk növekedése a 90-es évek második felében feltételezésünk szerint megállt. A magyar átlaghoz közel került, de még mindig magasabb arányú természetes szaporodást és a betelepüléseket, megítélésünk szerint, kiegyenlíti az asszimiláció. A létszámában stabilizálódott cigány népesség összetétele azonban egyre heterogénabb, szociális, kulturális és bűnözési szempontból egyre rosszabb. A megye városai közül itt halmozódott fel a legtöbb probléma, amelyekkel kapcsolatban már a politikai feszültség jelei is mutatkoznak.

A szegedi cigányság területi elhelyezkedése

Többszerűen csak a Cserepes-sor környékén, a repülőtérnél, Dorozsmán és - az említettéknél szétszórtabban - a Hunyadi tér környékén laknak cigányok. Legrégebben a

dorozsmai, legújabbán a Hunyadi téri (az utóbbi a legkevésbé megállapodott és integrálódott, igen vegyes összetételű) cigányság lakik e helyen. A felsorolt helyeken a gettósodásra, a városban szétszórtan lakó cigányok zöménél a szegregáció erősödésére utalnak jelek.

A Cserepes-sorra többségben olyan családok költöztek, amelyekben mindkét szülő dolgozott, és a gyermekek rendszeresen jártak iskolába (bár tanulmányaikat sokan nem fejezték be), a lakbért fizették. Az itteni cigány lakosság egy része ma már nyugdíjas. Páratlan eredmény, hogy az itt élő 3-6 éves gyerekek kivétel nélkül óvodába járnak. A munkanélküliség és az iskoláztatás lazulása új keletű gond. A mintegy 70 cigány által lakott Cserepes-sor azonban csak magja ennek a cigány lakóterületnek, hozzá kapcsolódik Móraváros, ahol elszórtan, nagyon vegyes összetételben s nagyon különböző, de többségükben mégis inkább lepusztult házakban (Móra, Szél, Katona József utca, Kolozsvári tér stb.) élnek Egészében véve azonban ebben a városrészben az integrálódás, ha lassan is, de előrehalad.

Mindemellett egyes helyeken (Csendes utca, Rákóczi út) mélyen az ágyrajárás színvonala alatti illegális éjszakai alvóhelyek is működnek, amelyeket többnyire a betelepülő és az illegálisan bevándorló, főleg romániai cigányok (és magyarok) vesznek igénybe.

Roszsabb helyzetben van a repülőtér környékén élő legalább 100 fő: köztük egyre több az önkényes lakásfoglaló, a garázda, italozó, környezetét terrorizáló ember, a legtöbb családból mindig börtönben ül valaki.

A kiskundorozsmai cigányok többsége más városrészekbe költözött. A dorozsmai Búza, majd ennek teljes lepusztulása után az Árpá utcai házakat cigányoknak építették, vízvezeték és járda nélkül. A jelenleg itt élő mintegy 50 cigány egységes közösséget alkot annyiban, hogy öslakosok, s ritkán érkeznek közéjük betelepülők, külföldiek pedig egyáltalán nem települ a peremterület legszélén van, minden forgalomtól távol esik. Itt egészséges folyamat kezdődött (járdát csináltak önállóan, rendszeresen takarítanak stb.), ez azonban segítség hiányában nagyon lassú. A néhány lumpen, bűnöző életmódot folytató család miatt az egész telep megítélése változatlanul rossz. Néhányuknak sikerült kiemelkedni a cigánysorból, és Dorozsmán, ők a többiektől elkülönülten, saját házban laknak. Köztük akadnak igen jómódúak is, bár anyagi helyzetük javulása nemritkán a bűnözéshez kapcsolódik (valutázás, benzincsempészet, lányfuttatás), ezért nem tartós.

E három körzetben (Cserepes-sor, repülőtér, Dorozsma) a cigányok egy tömbben, az önkormányzat tulajdonában lévő épületekben élnek, van bizonyos önszerveződés és összetartás az itt élők között, és van képviselőjük, akivel esetenként tárgyalni lehet - noha valójában csak néhány csatádra terjed ki a befolyása. Bűnügyileg fertőzött területként tarják számon a városnak ezen területeit, az itt élők jelentős része azonban mozgósítható jó célok érdekében, még ha nehezen is.

A fent említett lakóterületek cigányságánál többen laknak Öreg Rókusban, amelyben egyszerre folyik lepusztulás, gettósodás és új társasházak építése. Az itt élő mintegy 500 cigány kisebb része Dorozsmáról származik, nagy része azonban távolabbról települt be (az Alföldről, Észak-Magyarországról és Romániából), köztük vannak cigányközösségekből kivaszítottak is. A heterogén összetétel miatt az itteni cigányok közti viszony is rossz, közösségről esetükben nem beszélhetünk. Nem egy tömbben, hanem többnyire önkényesen elfoglalt, lepusztult házakban élnek. Itt is működnek illegális éjszakai alvóhelyek.

Az itteni cigányok jelentős része munkalehetőség esetén sem dolgozik. Ez bűnügyileg a város legfertőzöttebb területe, nem ritkák a betörések, bolti lopások és rablások, a súlyos, erőszakos cselekmények. Garázdaság, betörések és lopások nehezítik a - cigánygyermekeket is nevelő - Hunyadi téri óvoda működését. Ezért 1995-ben a Hunyadi térre rendőrállomást telepítettek, és kiemelt figyelemben részesíti a polgárőrség is. Itt a legnagyobb a feszültség, s nemcsak súlyosabb bűncselekményekre, hanem faji színezetű atrocitásokra is bármikor sor kerülhet.

Az agresszív, garázda környezet miatt a szinte erődített régi és újabb magántársasházak és önkormányzati lakások ára csökken. Ez azonban kedvez a befektetőknek: továbbra is vásárolnak itt telkeket, lepusztult házakat, lakásokat, sőt új társasházak építésébe kezdtek. A szomszédos „Francia-högy” beépítése esetén ugyanis az itteni ingatlanok értéke többszörösére növekedhet. Az iskoláztatás itt a legrosszabb: a gyerekeket csak a távoli iskolák veszik fel, nappal csavarognak, egyeseket be sem íratnak. Korán kialakul az italozás és a dohányzás szokása, terjed a drogfogyasztás. A környéken cigány fiatalokból álló kisebb-nagyobb bandák garázdálkodnak. Mindettől az itt lakó nem bűnöző, gyermekeiket óvodába járató és iskoláztató cigánycsaládok szenvednek legtöbbit, mer; az előítéletek őket is sújtják, ugyanakkor őket is terrorizálják.

Ma már nem az eddig felsorolt helyeken, hanem a harmadik körút táján, a Körtöltés utcától a Kossuth Lajos sugárútig húzódó széles sávban, vagyis Szeged északi, lakótelepi övezetében él a legtöbb cigány. Összességében sokan vannak, de a nagy népsűrűségű lakótelepek lakosságának csak igen kis hányadát teszik ki, és nem is egy tömbben élnek (bár kisebb góccok kialakultak, például az Olajbányász tér környékén). Lassan asszimilálódó cigányság él ebben az övezetben, s faji előítéletet elsősorban a környezetet sértő, zaklató viselkedés és az egyes családoknál tapasztalható lumpen életmód vált ki. Az itt élő cigányság nagy része ugyanakkor kulturált életvitelével, a szomszédokat nem sértő magatartásával beilleszkedett a nem cigány környezetbe, vagy legalábbis törekszik erre. A környezet pedig többnyire jóindulattal, segítőkészséggel be is fogadja, el is fogadja ezeket a „rendes cigányokat”. A faji előítélet azonban innen sem tűnt el teljesen, mert gyökerei mélyek. Szociális eredetű jelenségeket faji jellegből vezetnek le, s az ilyen fajta előítélet csak a magasabb képzettségű csoportokban gyengébb.

Jelentősebb számú cigánycsalád él még a kis- és nagykörút közötti sávban, általában szétszórta. Összetételük vegyes, nem összetartóak, zömük asszimilálódóban van, helyzetük a lakótelepi övezetben élőkéhez hasonló.

A szegedi cigányság nyelvi tagolódása

A XVIII-XIX. századi szegedi cigányság nyelvi asszimilációja a múlt század végére befejeződött, magyar anyanyelvűvé váltak, s nagyobb részük el is keveredett a magyarsággal. A szegedi cigányság nagy része (egyesek szerint többsége) azóta is magyar anyanyelvű.

A nem magyar anyanyelvűek közül nagyon kevés Szegeden a román anyanyelvű (beás), alig van Tisza-Maros szögi szerb, és még kevesebb az (évszázadok során nyugatra húzódott és Romániában nagy számban élő, onnan átkerült) orosz anyanyelvű cigány. Német anyanyelvű szinto cigányok Szegeden nem élnek. (A nyelvtudást illetően meg kell jegyezni, hogy a magyar anyanyelvű zenész-cigány-dinasztiákban nem ritka a jó német nyelvtudás.)

A szegedi cigányság másik nagy csoportja, valószínűleg többsége, oláh cigány, akik feltehetően a XIX. században telepedtek le az 1973-ban Szegedhez csatolt Kiskundorozsmán, s különösen azóta más városrészekben is. Az indoeurópai (indoiráni, árja) nyelvek *ind ágán* belül az Északnyugat-Indiában elterjedt *Jard nyelvcsaládhoz* tartozó cigány (romani) nyelvet, illetve zömmel annak a Duna-Tisza közén elterjedt kolompár-gurvár nyelvjárását beszélik.

Meghatározó körülmény az is, hogy az oláh cigányok nem egyszerűen cigány anyanyelvűek, hanem kétnyelvűek. Az ő kétnyelvűségük azonban *diglosszia*, amely alapvetően különbözik a többi kisebbségen belül létező kétnyelvűségtípustól.

Az oláh cigányok nyelvhasználatában a cigány és a magyar nyelv használati köre, kommunikációban betöltött szerepe alapvetően eltér egymástól. Az anyanyelv az intim, családi, esetleg annál tágabb közösségi, informális nyelvhasználat, a magyar pedig a formálisabb, azaz iskolai, hivatali, munkahelyi, illetve a magyar nyelvi közösség tagjaival folytatott kommunikáció eszköze. Ennek megfelelően a két nyelv ismerete sem ekvivalens,

sőt, merőben különböző, különösen szókészletben. A nyelvhasználat tehát szituációtól függő, az egyik nyelv a másikkal nem helyettesíthető. Ezért általában a magyar nyelv használatos a csoporton belüli érintkezés során is, amikor oktatási, hivatali, munkahelyi stb. témákról esik szó - s ennek következtében egymással folytatott társalgás közben is gyakran nyelvet váltanak.

A diglosszia alapvető sajátossága tehát az, hogy a két nyelv használata egymást kiegészíti, a közösség tagjainak életében együtt tölti be azt a szerepet, amelyet egynyelvűség esetében egyetlen nyelv. A cigány nyelvnek a magyarral történő felváltása gyakorlatilag nem járható út, és teljes asszimilációt feltételezve is évszázados kifutású. Sokkal természetesebb törekvés az anyanyelv használatának fokozatos szélesítése, kiterjesztése olyan szituációkra is, amelyben eddig csak a magyart használták. Mutatkoznak is ilyen jelek, de jelentős akadályokat kéne leküzdeni. Egyik ilyen akadály a cigány nyelv jelenlegi állapota.

A cigány nyelv is modernizálható, a cigány irodalmi nyelv kialakítható, vannak is kísérletek a nyelvi eszközeinek fejlesztésére. Számunkra azonban most csak annak a megállapításnak van jelentősége, hogy nincs és belátható időn belül nem is lesz modern cigány irodalmi és tudományos nyelv. Következésképpen az iskolai szaktárgyak csak elvileg taníthatóak cigányul, mivel hiányoznak ennek a nyelvi és személyi feltételei. Ezért bármennyire szeretnék is egyesek - a (ki tudja, meddig tartó) cigány nyelvújítás, a nyelv modernizációja *előtt* nem lehet ennek feltételezett eredményeire alapozni.

A cigány nyelv, illetve a diglosszia tartós fennmaradásával kell tehát számolnunk, annál is inkább, mivel a természetes szaporodás az oláh cigányok körében nagyobb, továbbá az alföldi és északi megyékből betelepülők zöme magyarul gyengébben beszélő oláh cigány. Ezek a cigány anyanyelviség és a diglosszia tartós fennmaradását erősítő tényezők. Bonyolítja a helyzetet, hogy a még csak most alakuló irodalmi nyelv alapja az a lovár-i nyelvjárás, amelyet a szegedi cigányságnak csak elenyésző része beszél. A betelepülők egymástól távoli vidékekről jöttek, és hozták magukkal nyelvjárásukat.

Az európai-, esetleg világméretű cigány nemzet víziójának az egységes cigány írás felel meg. Ezt a felfogást képviselik azok, akik Magyarországon is az angol alapú írást szorgalmazzák (például az s hangot sh, a cs hangot ch betűkkel írják át). Mások gyakorlati, pedagógiai megfontolásból a cigány szövegeket az adott ország többségi nyelvének, esetünkben tehát a magyarnak a helyesírása szerint írják. A cigány nyelv közoktatásba történő széles körű bevezetése előtt ebben a kérdésben is állást kellene foglalni. Számunkra ezzel kapcsolatban is az a gond, hogy a cigány nyelv írásbeliségének kérdése máig sincs megnyugtatóan lezárva.

A szegedi oláh cigányság esetében tehát a cigány anyanyelvvvel és a cigány magyar diglossziával mint *ténnyel* kell számolnunk. A diglossziának azonban különböző fokozatai vannak. Minél zártabb egy cigányközösség, annál erősebb a cigány nyelv használata. A szegedi oláh cigányok zöme szétszórtan él a város különböző részein, s mivel itt a magyar nyelvűekkel való kommunikáció gyakori, a cigány nyelv használata egyre szűkebb területre szorul vissza. S bár ellenszenvek és ellentétek léteznek, előfordul keveredés is a magyar anyanyelvű és az oláh cigányok, továbbá magyarok és cigányok között is. Ezek a lassú nyelvi asszimiláció frányába ható tényezők.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az iskolában ne lehetne eredményesen felhasználni azt a kevés cigány nyelvű irodalmat, amely már létezik. Demokratikus gondolkodású pedagógusok használják is ezeket, különösen a cigány tárgyán, továbbá kétnyelvű mese- vagy versgyűjteményeket.

A magyarul egyáltalán nem vagy rosszul beszélő gyerek eleve hátrányos helyzetben van az oktatási intézményben. A hátrányos helyzetűekkel kapcsolatos nemtörődömség egyik megnyilvánulása, hogy az óvodákban mindeddig nem került napirendre a magyar nyelv tanításának megszervezése. Ennek egyik következménye, hogy sok álfogyatékos tanuló kerül

a kisegítő iskolába. A másik következmény az, hogy a kommunikációs problémák okozta hátrányos helyzet miatt csak néhány osztályt végzett felnőttek a társadalom funkcionális analfabétáinak folyamatos utánpótlását jelentik.

A családi háttér alacsony műveltségi színvonala miatt és a magyar nyelvi télzárkóztatás érdekében iskolalogopédusra lenne szükség, ilyen azonban egyáltalán nincs, s ez az iskolai oktatás hatékonyságát eleve megkérdőjelezi.

Szociális helyzet

A cigányság megoldásra váró oktatási, egészségügyi és szociális problémáinak többsége nem kifejezetten vagy nem csak cigányprobléma, mégis foglalkoznunk kell velük, mert leginkább a cigányságot érintik. Például az óvodás- és iskoláskorúak között a halmozottan hátrányos helyzetűek zöme cigány, vagy például az önkormányzatnak az önkényes lakásfoglalók ellen indított peres ügyeiben az alperesek túlnyomó része cigány.

Mindig is megkülönböztetett helyzetben volt a több száz zenész (származású) cigány, akinek asszimilációja a legelőrehaladottabb. A 90-es évekre azonban az ő helyzetük is alapvetően megrendült, minden korábbinál rosszabbra fordult. A szakma már régen nem „borravalós”, és szerződése is csak néhányuknak van, többségük tartósan munkanélküli. A zenés helyeken egyre inkább a bármilyen alacsony díjazásért feketén muzsikálni hajlandó külföldi cigányok jelentenek konkurenciát, sőt bárki konkurens, aki kezelni tud egy szintetizátort. Szakmailag elfogadható színvonalú, valódi cigányzene már csak néhány helyen hallható (Halászcsernye, Osztrák-Magyar, Royal, Debreceni, Fehértói), ott is csak hetenként két-három alkalommal. A legálisan kereskedő cigányok boldogulását pedig a főleg csempészárúval foglalkozó, nem adózó konkurencia akadályozza.

A munkanélküli cigányok helyzetét súlyosbítja a széles körben tapasztalható faji előítélet. A munkaadók - szóban - gyakran közlik a munkaközvetítőkkal, hogy cigányt ne küldjenek. A felvételeknél a nem cigányok mindig előnyben részesülnek. A feketemunkában ez nem tapasztalható, onnan viszont a náluk is alacsonyabb bért elfogadó romániaiak szorítják ki őket.

Sajátos nagyvárosi probléma a vidékiek betelepülése. A betelepülők rendszerint rokonainál húzzák meg magukat egy ideig. Egy-egy lakásban tömegek zsúfolódnak össze, akik lakásproblémájukat úgy „oldják meg”, hogy kiszemelnek egy üres lakást, és azt önkényesen elfoglalják. Új keletű jelenség az önkényes beköltözés nagymértékű terjedése. A nagyváros vonzza a betelepülőket, szociális bérlakás alig van, lakást csak vásárolni lehet. Az önkényes beköltözőket régen (az új lakástörvény előtt) még aznap kilakoltathatták. Mostanra, mivel a lakástörvény végrehajtására vonatkozó rendelkezések és a gyakorlat több vonatkozásban figyelmen kívül hagyják a valóságos viszonyokat, az önkényes beköltözés életformává vált: amennyiben valaki másfél-két évenként új helyre költözik (legalább ennyi egy bírósági eljárás tartama), soha nem lakoltathatják ki, mert mire ezt meg lehetne tenni, addigra ő már továbbköltözött. Vannak olyan tragikus élethelyzetek, amikor a beköltözőnek nincs más választása, de nem ez a jellemző. A másik véglet: már árusítják a feltörhető lakások jegyzékét.

A nyilvánartott önkényes beköltözők mintegy négyötöde cigány. Azok is keresik ezt a lehetőséget, akiknek korábban eszükbe sem jutott volna. 1995 óta nemcsak üresen álló lakásokba költöznek be, hanem az is előfordul, hogy a kiszemelt lakás bérlőit kiszekérik. A lakásokat rendszerint lelakják. A végtelenbe nyúló perek költségeit pedig az önkormányzat fizeti. 1995-ben 40, 1997-ben 60 önkényes lakáshasználót perelt egyidejűleg a város. Ha sikerül az önkényes beköltözőt kilakoltatni, akkor az önkormányzatnak kell fizetnie a kilakoltatás és az ingóságok raktározási költségeit stb. Közben a lakást elfoglalja a következő önkényes beköltöző vagy ugyanaz költözik oda vissza -; és a két évig tartó eljárás kezdődik

előlről. Mindezt a város újabban a lakás azonnali elérvéréssel próbálja megakadályozni. Új jelenség az is, hogy nem lakást szemelnek ki, hanem házat, amelyben két-három lakás van, először az üres lakásba költöznek be, majd ezt követi a többi lakó kiszekírozása.

Egyesek szerint az ilyen esetek felelevenítése nem kívánatos, mert csak riadalmat okoz a nem cigányok körében, és okot ad a tiltakozásra, ha egy cigány lakáshoz jut magyarul lakta házban. (Van olyan település is, ahol az ingatlanokat a kiköltözéstől a lebontásig vagy az új lakú beköltözésig őrző-védő kft.-k őrzik, amelyek éjszaka is rendszeresen, kutyával járőröznek. Ezekben nem fordul elő önkényes beköltözés, semmi probléma, még panasz sincs. Ez azonban drága megoldás, de egészében véve mégis lényegesen olcsóbb, mint a Szegeden folytatott gyakorlat.)

Az asszimilálódott vagy arra törekvő cigányság meglehetősen széles rétege sajátos helyzetben van. A régi szegedi cigányok (eredetileg zenészek, kereskedők) legnagyobb problémája a munkanélküliség, és ezzel összefüggésben az, hogy gyermekeiket egyre nehezebben tudják taníttatni. Egy részük szakképzett - zenész, kereskedő, szakmunkás, járművezető -, de többnyire betanított munkások. Helyzetük a nem cigányokétól csak abban különbözik, hogy faji megkülönböztetés, előítéletek is sújtják őket, azokat is, akik nem tartják magukat cigánynak, hanem élesen elhatárolódnak mindentől, ami cigány. Többségük a város északi részében, szétszórtan él, gyermekeik olyan iskolákba járnak, ahol kevés a cigány, többnyire el is végzik a nyolc osztályt, ritkábban a középiskolát, de nem tanulnak tovább. E rétegen belül is alig találni felsőfokú végzettségűeket.

Az oláh cigányoknak még több segítségre lenne szükségük. A fő problémák a gyerekek szocializációjával kapcsolatosak. Zömük nem jár óvodába, sokan kerülnek kiegészítő iskolába, az iskolába járók gyakran hiányoznak, osztályt ismételnék, gyenge tanulók, a többség a nyolc osztályt sem végzi el. A felnőttek tartósan munkanélküliek, rosszak a lakásviszonyaik, higiénés körülményeik, táplálkozásuk, egészségi állapotuk. Családi pótlékból és különböző segélyekből élnek. Valós érdekeiket nem tudják felismerni és érvényesíteni. A gyermekszeretet és a családi kötődés erős, erre építve javítani lehetne helyzetükön, de csak nagy türelemmel, velük egyetértésben, velük együtt, másságukat elfogadva, sőt: identitásukat erősítve. Egyes családok és csoportok (például a Cserepes-soron) gyorsabban asszimilálódnak, de a 90-es években ez az asszimilációs folyamat is elakadt.

A cigányság egészét általában annak lumpen rétege alapján ítélik meg. A lumpenek munkalehetőség esetén sem hajlandók dolgozni. Segélyekből és bűnözésből élnek. Italozó életmódjuk, garázda magatartásuk miatt az ő kapcsolataik a legrosszabbak környezetükkel. A gyermekszám itt is magas, az ő gyerekeik a legelhanyagoltabbak, s nem igazán eltartottak, inkább pénzforrást jelentenek. Az ilyen családokban a (rendszerint több) gyermek állandó veszélyben van, és újratermeli a lumpen életmódot, amely egyre elterjedtebb. A társadalomnak ezen legalsó régiójában a cigányok és nem cigányok közötti különbségek sokszor elmosódnak, általában faji előítéletek sem tapasztalhatók (még alkalmi vagy élettársi kapcsolatokban sem). Vagyis a társadalom legalsó és legfelső (egyetemet végzett) szintjei között ebből a szempontból igen nagy a hasonlóság.

Deviáns magatartáshoz, életmódhoz vezető szocializáció

Szocializálódják, integrálódnak vagy asszimilálódnak a cigányságnak bármekkora hányada a társadalomba, a teendők és a megítélés szempontjából elsősorban azt a réteget kell figyelemmel kísérnünk, amely *nem tud* beilleszkedni. A cigányságra különösen jellemző, sajátos szocializációs folyamatnak tehát azokat a sajátosságait kell vizsgálnunk, amely akadályozza az integrálódást.

(Az óvodáskor.) A hátrányos helyzetűek, köztük a cigányság, elsősorban az oláh cigányok iskolai eredménytelenségének és ebből fakadó későbbi kudarcainak oka döntően az első tíz

életév szocializációs folyamatában rejlik. Következésképp a cigányság helyzetének lényeges, tartós javulását csak a szocializációs folyamatban, az iskoláskor előtti és a kisiskoláskorban bekövetkező érdemi változtatásokkal lehet elérni.

Az oláh cigány családok többsége egyáltalán nem vagy csak nagyon részlegesen tölti be a társadalom igényeinek megfelelő szocializációs szerepet. A cigánygyerekek nagy része olyan családba születik, amelyet sajátos szegénységi szubkultúra jellemez: rendszerint nincs kereső családtag, igen gyakori az alultápláltság, a rossz lakás- és egészségügyi viszonyok mellett a higiénés szokások hiánya, a káros szokások és szenvedélybetegségek gyermekkori kialakulása, sok szülő garázda, lumpen, nemritkán bűnöző életmódja, a kommunikációs készségek (cigány és magyar nyelven egyaránt) alacsony szintje, a kulturált, a társadalomban alapvető normának számító viselkedési szokások kialakulatlansága, az idő értelmetlen eltöltése, az integrálódás szempontjából káros hagyományok továbbadása (például a lopás sajátos megítélése, tolvajlásra tanítás), a nem cigányokkal való együttélési készség hiánya, a hivatalos intézményekkel való szembenállás gyermekkori kialakulása.

A kiterjedt rokonsági kapcsolatok erős köteleke érzelmi és némi szociális biztonságot jelent ugyan, de legalább ennyi hátrányt, visszahúzó erőt is azok számára, akik ki szeretnének törni a „cigánysorból”.

A cigánygyerek tehát eleve szocializációs hátránnyal kerül óvodába, és szó sincs három óvodai évről. A szülők egy része egyáltalán nem akarja óvodába adni gyermekét, az óvodák pedig a három-négy éves gyermeket nem kötelesek felvenni, a munkanélküliség vagy a gyed is a felvétel kizáró oka lehet. De még ha óvodába kerülnek is hároméves korukban, halmozottan hátrányos helyzetüket csak az adott körülményekre szabott felzárkóztató programokkal, az átlagosnál kisebb csoportokban folyó munkával, az erre a feladatra felkészített pedagógus, szociális munkás és védőnő összehangolt tevékenységével lehetne ellensúlyozni (például a napot esetleg fürdetéssel kell kezdeni, kezelni kell a rühességet, tetvességet, bélférgességet, és fel kell számolni ezek otthoni gócait). A feladatok tehát kezdettől fogva messze túlterjednek az oktatás hagyományos keretein. A védőnői hálózat szerepe itt alapvető fontosságú, körzetbeosztásuk azonban nem veszi figyelembe azt, hogy a cigány lakóterületeken többszörösen nehéz megfelelő eredményt elérni.

A közoktatási rendszer figyelmen kívül hagyja azt is, hogy az oláh cigányok nem magyar anyanyelvűek. Ez a körülmény, továbbá a családi háttér különbségei miatt az óvodába kerülő cigánygyereket magyar társainál sokszorta nagyobb trauma éri. Három év alatt ezt még kompenzálni lehetne, ha meglennének a feltételei.

Az iskola-előkészítés tehát csak három óvodai év után hatékony. Szegeden azonban kizárólag egy óvoda, a Szel utcai körzetében kielégítő a helyzet. Ha csak az óvodáskor utolsó évében történik iskola-előkészítés (ami persze jobb a semminél), a cigánygyerekek felkészületlenül kerülnek iskolába, sorsuk lényegében eldőlt, lemaradásuk behozhatatlan, nagy részüknek már az első osztályt ismételnie kell.

Az iskoláskor. Vannak olyan iskolakötelesek, akiket be sem íratnak. Időnként előkerülnek óvodát, iskolát még soha nem látott 8-12 éves gyerekek is. Ha beíratásra nem az előírt időpontban viszik a gyereket, ebből is problémák származnak: nem lesz tankönyve, nem kap ebédet stb. Ugyanakkor az iskolások között vannak olyanok, akik nem is szerepelnek a népszégnyilvántartásban. A nyomtalanul eltűnő gyerekeknek csak az iratait, bizonyítványát őrzi az iskola, nincs, aki felderítse, hogy mi lett velük (lakcímükön hosszú ideje más lakik, senki nem ismerte őket). Az igazolatlan hiányzások ügyében -szociális munkás nem lévén- az osztályfőnöknek napi 4-5 családot kellene felkeresnie, ez azonban képtelenség. Az iskola köteles írásbeli felszólításokat küldözgetni (analfabéta szülőknek) magas postaköltséggel (tértivevénnyel), holott mindenki tudja: ez éppoly hatástalan, mint a feljelentés.

A gyerekek nagy része tehát előkészítés nélkül kerül iskolába, ahol szintén hiányoznak a felzárkózásukhoz szükséges feltételek. Persze ha mégis meglennének, akkor is sokkal

nehezebb - és drágább - az alapvető feladatokat három év késéssel elvégezni. A társas viselkedés hiányosságai a személyiségfejlődés zavaraihoz vezetnek. Az óvodai előkészítés nélkül iskolába kerülő cigánygyerekek gyakran kezelhetetlenek, a többiek számára is lehetetlenné teszik a tanulást, botrányos események követik egymást, és a nem cigány szülők előbb-utóbb „fellázadnak”: ha csak tudják, kiveszik gyerekeiket abból az iskolából; megkezdődik a gettósodás. Egy-egy ilyen konfliktusnak továbbgyűrűző - iskolaügyi, közbiztonsági stb. - hatásai vannak, és tovább erősítik a faji előítéleteket.

A cigánygyerekek általában néhány fontos vonatkozásban éretlenek, illetve szocializációs hiányosságot mutatnak, ugyanakkor azonban bizonyos értelemben esetleg érettebbek is lehetnek nem cigány társaiknál. Mindkét jelenség külön gondoskodást, nagyobb odafigyelést, egyéni bánásmódot igényel. A pedagógiai munkát nem annyira a gyermek tényleges, sokkal inkább mentális korához kellene igazítani. A mentális kor meghatározása méréssel történik, erre viszont az iskolák nincsenek felkészülve, és ilyen irányú segítséget sem kapnak.

(Család és pedagógus.) A cigánycsaládok nagy részének attitűdje az iskolával szemben negatív. Ennek okai: a szülők egykori iskolai sikertelensége, a nem cigány gyerekek és gyakran a pedagógusok előítéletei és felkészületlensége, az iskola cigány hagyományoktól idegen elvárásai.

Az etnikulturális különbségek áthidalásához a pedagógusnak, szociális munkásnak, logopédusnak, védőnőnek és mindenkinek, aki a cigánysággal hivatásának gyakorlása során kapcsolatba kerül, cigányságismerettel kellene rendelkeznie. Ilyen ismereteik azonban általában nincsenek, a kivételek egyediek. A kommunikáció az adott körülmények között nem lehet hatékony. A cigányokkal kapcsolatban álló pedagógusokat, egészségügyi dolgozókat, tisztviselőket stb. nem készítették fel erre a feladatra. A kultúrantropológiának még a fogalma is ismeretlen, cigányságismereten pedig általában azt értik, ha valaki már szerzett a cigánysággal kapcsolatban tapasztalatokat. A NAT előkészítése során a Pedagógiai Segítő Központ megtette az első lépéseket a pedagógusok felkészítésére.

Oláh cigányok esetében azonban még a nyelvi kommunikáció feltételei sem adóttak az iskolában, mert az iskola egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy vannak nem magyar anyanyelvű tanulói is, s számukra a siker egyik feltétele a magyar nyelv elsajátítása lenne. Az iskolai magyarórákat viszont magyar anyanyelvűek számára tervezték. Más cél, más program kellene. A magyarnyelv-tanítás elmaradása egyetlen lehetőséget hagy a nyelvi kommunikációban előállt hátrány valamelyes csökkentésére: a logopédus segítségét. A nem magyar anyanyelvű és magyar nyelvoktatásban soha nem részesülő oláh cigány gyerekek nagy részének szüksége lenne logopédusra. Igaz, ez a megoldás drágább és kevésbé eredményes, mint az időben elkezdett magyarnyelv-tanítás, de az elszalasztott (elvi) lehetőségek mindig alacsony hatékonyságú pótmegoldásokra kényszerítenek, serdülőkor után pedig már ennek sincs értelme. A logopédusszolgálat úgy van megszervezve, hogy a pedagógus közli a szülővel: mikor és hova kellene elvinnie gyermekét. Rendszerint azonban már azt sem sikerül megértetni vele, hogy mit is csinál egy logopédus. A cigánygyerekek életkörülményeinek, családi hátterének ismeretében nem meglepő, hogy a szülő nem viszi el, ezzel viszont az utolsó lehetőségét is elszalasztja annak, hogy legalább valami keveset behozzon felhalmozódott hátrányából. Hasonló okok miatt nem jutnak el a rászoruló cigánygyerekek pszichológushoz, sőt néha orvoshoz sem.

A hátrányos helyzeten enyhíthetnének a felzárkóztató foglalkozások. Ezekhez az állam biztosítja az anyagi források egy részét. Az iskolák panaszkodnak, hogy az erre a célra szánt központi támogatást nem kapják meg maradéktalanul. Ezért azután többnyire ilyen foglalkozások nincsenek, vagy ahol mégis vannak, ott más tevékenység rovására szervezik meg őket.

(Támogatások, segélyek.) A gyermekek után járó, a gyermekneveléssel kapcsolatos vagy erre való hivatkozással megállapított állami és önkormányzati juttatások jelenlegi rendszere

konzerválja a fennálló állapotokat. A juttatás pénzbelisége dogmává merevedett, holott a pénzt a legkönnyebb más, nem rendeltetésszerű célokra - például italozásra - fordítani. Ászülők gyakran nem teljesítik nevelési kötelezettségeiket, kezdve ott, hogy be sem íratják (jobbik esetben nem időben íratják be) a gyereket az oktatási intézménybe. A családi pótlék felfüggesztésére nincs lehetőség. A nevelési segély megvonására azonban van, mégsem élnek vele. Egyébként ezen a téren is a felfüggesztés lehetősége hiányzik, hiszen minden eset egyedi, és nem biztos, hogy éppen a megvonás a legjobb megoldás. A pénzbeli támogatások rendszere nem ösztönöz az elemi nevelési kötelezettségek teljesítésére sem. A gyermekneveléssel kapcsolatos támogatásokat egyes esetekben, fura módon, a legkülönbözőbb feltételekhez kötik, csak éppen a gyermeknevelési kötelezettség teljesítéséhez nem - még a legegyszerűbb, pontosan meghatározható és számon kérhető feltételekhez sem.

Bár minden pedagógiai munka alapja, az előítéletek miatt azonban mégis hangsúlyozni kell, hogy a cigánygyerekekkel csak azok tudnak eredményesen foglalkozni, akik *elfogadják* és *megértik* őket. Ilyenek kevesen vannak, és az önkormányzat iskolapolitikájának hiánya, az iskolák etnikai jellegének figyelmen kívül hagyása miatt a rátermettek közül is többen olyan iskolába mennek, ahol ugyanakkora bérért jóval könnyebb a munkájuk. A jól végzett munka elismerésére pedig sokszor nincs lehetőség. Eredmény az is, hogy a pedagógusok képzése és továbbképzése során most már felmerült a cigányismeret valamilyen formában történő oktatása.

Az előítéletek erősödését jelzi, hogy a cigánygyerekeket nemcsak a magyar szülők és gyerekeik egy része, hanem a pedagógusok nagy része sem fogadja el. Bár akadnak elfogadó magatartásra is példák, az előítéletek mélyek, még mindig előfordul, hogy szociális helyzetből fakadó sajátosságokat faji tulajdonságként kezelnek.

Az uralkodó gyakorlat szerint a társadalom nem a gyermekek, hanem a szülők számára igyekszik esélyegyenlőséget teremteni. Ebből a gyermekek érdekeinek teljesen figyelmen kívül hagyása és a pénzek „egyenlő elosztása” következik, amely hatalmasra növeli az esélyegyenlőtleniséget, s nemcsak a cigánygyerekek óvodából való kiszorulásához, de más állami és önkormányzati szolgáltatásból való kirekesztéséhez és a cigányság „alsóbb kasztban tartásához” vezet. Az iskola nem alkalmazkodik a mássághoz, ezért a cigánygyerek képtelen eleget tenni az iskola követelményeinek.

(*A devianciák megjelenése.*) A cigánygyermek segítség nélkül nem tudja feldolgozni az általános iskolai tanulmányok, valamint a magánélet kettősségéből adódó konfliktusokat. Egyre inkább elszigetelődik, nő a hátránya. A folyamatos előítéleteknek kitéve - maga is előítéletekkel telve - utat téveszt, s az osztályközösség perifériájáról visszatér a család elfogadó közösségébe. Az iskola így a cigánygyermek mindennapi kudarcainak, mindennapi megszegyenüléseinek intézménye, s akaratlanul is a nem cigányokkal és a társadalom egész intézményrendszerével való szembenállásra, a társadalmi normák negligálására nevel.

Az esetek többségében ez az attitűd a serdülőkorra kialakul, s ezt követően már hiábavaló próbálkozás a továbbtanulás feltételeinek megteremtése. A 112 éves cigánygyerek és az iskola kölcsönösen elviselhetetlenné válik egymás számára. Ha viszont a gyermek az alsó tagozatban megfelelő segítséget kap, és még nem alakult ki benne a „gádzsó intézményekkel való szembenállás, a felső tagozatban új követelmények, újabb buktatók várják. Persze ezek a problémák is megoldhatóak lennének, csak ez az iskola számára is új feladatokat jelentene.

A három nyári hónap alatt a gyerekek elveszítik azokat a kapcsolódási pontokat, amelyeket a pedagógusok kilenc hónap keserves munkájával kialakítottak. Bár nagyon pozitív tapasztalatok halmozódtak fel például a dorozsmai cigányklub nyári gyermektáborozásain, mégis elszigetelt kezdeményezés maradt, lényegében nincs megoldva a

cigánygyerekek nyári foglalkoztatása. Sokszor az egész napos csavargások velejárója a közrend durva megsértése, különösen Öreg Rókuson, Dorozsmán és Móravárosban.

A 90-es évek új jelensége a zömmel iskolakötelesekből álló, utcán garázdálkodó, kisebb-nagyobb lopásokat, betöréseket, újabban rablásokat is elkövető bandák megjelenése. A rendőrség szerint Öreg Rókuson a kisebb bűnök elkövetőinek 90 százaléka fiatalkorú. Az eltűnőben lévő hagyományos cigányközösségeknek ezekre a gyerekekre már semmilyen befolyása nincs. Példaképek a lányfuttatásban, vállalkozók megfélemlítésében (korábban valutázásban, benzincsempészetben) valamilyen szerepet játszó, időnként kihívóan költekező haszon-, harmincévesek.

Az asszimilálódott cigányság bűnözés szempontjából semmiben sem különbözik a társadalomnak attól a rétegétől, amelynek részévé vált. Csakhogy a cigányságon belül sokkal szélesebb ez az alsó, legszegényebb, legelesettebb réteg, mint a társadalom egészében. Ennek következtében általában a cigányság „felülreprezentált” a bűnelkövetők között. Legrosszabb kulturális és szociális helyzete miatt ez elsősorban az oláh cigányságra jellemző. Szegeden súlyosbító körülmény, hogy a más településről bejárók, továbbá a betelepültek és a bevándorlók között nagy számban vannak a városi élethez, a közrend alapvető normáihoz, az elemi higiéniai szabályokhoz egyáltalán nem alkalmazkodó, garázda, cigány és nem cigány környezetüket egyaránt zaklató, velük összeütközésbe kerülő csoportok.

A rendszerváltás a cigányság számára - egy szűk réteg kivételével - a tartós (végleges?) munkanélküliség kezdetét jelentette. Helyzetük kilátástalansága minden negatív tendenciát felerősített. Ezek közül azonban, a közhiedelemmel ellentétben, nem a bűnözés, hanem az antiszociális életvitel bővített újratermelődése a legveszélyesebb, amely a cigányok oktatásának elhanyagolása miatt a 90-es években felgyorsult, s ez a társadalmi békét hosszú távon is veszélyezteti.

A probléma tehát rendkívül összetett, ennek ellenére széles körben elterjedt az a meglehetősen naiv vélemény, hogy mindez a szokásos szociális gondoskodás keretében vagy éppen rendőri akciókkal megoldható.

(Komplexitás.) Akad sikeres kezdeményezés is. Dorozsmán oláh cigány gyermekek látogatják a Bartók Művelődési Központ által működtetett cigányklubot. A központban 1980-ban kezdtek foglalkozni dorozsmai cigánygyerekekkel, 1983 óta klubszerű formában is. A klubnak azóta már Szegedre beköltözött felnőttek, szülők is tagjai, akik kötődnek a közösséghez. A klub egész éves munkáját nyaranta táborozással zárják, 1997-ben tizenötödik éve. A klub és a táborok céljai: szociális, kulturális, higiénés szokások kialakítása, a közösségi tevékenység, a társas együttlét formáinak, szabályainak elsajátítása, a környezetre való tudatos odafigyelésre, a szabadidő hasznos eltöltésére nevelés, oláh cigányok magyar nyelvi fogalmainak és szókészletének bővítése, gyakoroltatása, a cigány népköltészet alkotásainak, mondáinak megismertetése (magyar és cigány nyelven), néhány, a szocializáció szempontjából fontos aspektusból ingerszegény környezetből (illetve sajátos szegénységi szubkultúrából) jövő gyerekek érzelmi életének gazdagítása.

Ennek ellenére Kiskundorozsmán sem javul a helyzet. Az ilyen kezdeményezések hasznos tapasztalatokat hoznak, de ha általánossá válnának, akkor sem állíthatnák meg a helyzet további romlását. A szerteágazó, összetett problémahalmaz csak sokoldalú program alapján, nagy erőfeszítés árán orvosolható.

A cigányság szerveződése

Az 1989-ben megalakult Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségének szegedi tagszervezete azonban csak formailag, papíron létezett, ezért az 1994-es kisebbségi önkormányzati választások előtt még a cigányok sikeres jelöltállítását sem tudta megszervezni. Velük szemben egy orvos házaspár a tradicionális belső önszerveződés

maradványaira próbált támaszkodni, és ellenezte a cigányönkormányzat-választást. A többiek egységes fellépés híján sokáig nem voltak képesek az archaikus szerveződés felélesztésének kísérletével szemben egy modern civil szervezetnek legalább a csíráját létrehozni.

Fordulatot hozott, amikor 1995-ben néhány nem cigány szakember segítőkészségére támaszkodva sikeres választást kezdeményeztek, melynek nyomán - a megye nagyobb városai közül utolsóként - Szegeden is megalakult a cigány kisebbségi önkormányzat. Ez azonban nemcsak hogy a legkésőbb jött létre a megyében, hanem összetételét tekintve is a leggyengébb volt, például egyedül ennek nem volt érettségizett tagja. 1996-ban az elnök jelentős összegekkel nem tudott elszámolni, újabb és újabb homályos ügyekbe keveredett, ezért 1997-ben az önkormányzat megszüntette elnöki tisztségét; az ellene indított jogi eljárás elhúzódása azóta is bénítóan hat az önkormányzat munkájára.

1996-ban az MCDSZ helyi szervezete kimondta megszűnését, illetve átalakulását a Szegedi Cigányok Demokratikus Közössége nevére, önállóan bejegyzett egyesületté. Kezdetben ennek a szervezetnek sem volt kiforrott vezetése. Figyelemre méltó azonban, hogy az egyesületnek néhány tucatnyi, tagdíjat fizető tagsága van, s a személyi változások és viták kulturáltan, demokratikusan, egyesületi keretek között folynak. Így Szeged történetében ez az első valóban működő, cigányokból álló civil szervezet, amelynek élére alkalmas vezetők kerültek.

1995-ben Cigány Oktatási Egyesület alakult, amely kis létszámú ugyan - a cigányság oktatásügye iránt elkötelezett (cigány és nem cigány) szakembereket tömöríti -, tevékenysége azonban az egész cigánysággal kapcsolatos problémakör legfontosabb területére irányul.

A de facto kompetenciával rendelkező oktatási egyesület, a de jure kompetens cigányönkormányzat és az erősödő civil szervezet összefogásának, szoros együttműködésének hiányában azonban továbbra sincs jelentős előrelépés a cigányságot érintő problémák megoldása felé.

A politika útkeresése

A nagyfokú tájékozatlanságra utaló nézetek sorában Szegeden is felbukkantak az önerős („Münchhausen-párti”) elképzelések, melyek szerint a cigányságnak magának kell megoldania saját problémáit, s különösebb teendője ezzel kapcsolatban senki másnak nincs. Mások, felismerve ennek képtelenségét, azt hangoztatták, hogy mindez állami feladat, az önkormányzatnak csak várnia kell, majd az állam megoldja a problémákat. Ehhez hasonló, elhárító mechanizmusnak tekinthető az a nézet, mely szerint a cigánysággal kapcsolatos ügyek nem tartoznak az önkormányzat alapfeladataihoz, tehát pályázatokkal mintegy automatikusan megoldhatók. Vagyis akit bármilyen formában érint, az pályázzon, s ezzel az ügy le is van zárva. Szintén elhárító mechanizmus, de sokkal veszélyesebb az az illúzió, mely szerint cigány szakembereket kell kiképezni, akik majd megoldják a cigányok problémáit. Nem arról van szó, hogy ne lenne cigány szakemberekre szükség. Csakhogy ez (számuk gyarapodási ütemét figyelembe véve) évtizedekre elodázná a cselekvést. Másrészt nemcsak hogy nem jelent megoldást, de nem is a legfontosabb feladatok közül való. Egy szakember cigány mivolta kétségtelenül előny a cigányokkal való kapcsolat kialakítása során, de csak egyetlen tényező a sok közül, hiszen jó néhány szakmai követelmény fontosabb ennél. Szegeden egyébként a cigánygyerekek között eddig csak nem cigányok értek el szakmailag is elismerhető sikereket. Végül, de nem utolsósorban: nemcsak hamis állítás ez, hanem kifejezetten rasszista elképzelés.

Sokan a gazdasági fellendülést várják, hogy a cigányság problémái megoldódjanak, mindenekelőtt, hogy a munkanélküliség megszűnjék. Túl azon, hogy a cigányok munkanélkülisége egyszer már megszűnt a 70-80-as években (de a társadalmi probléma mégsem oldódott meg „magától”), tudomásul kell vennünk, hogy ilyen helyzet még egyszer

nem lesz. A munkanélküliség csökkenhet, de mindig a legalacsonyabb képzettségűek körében marad a legnagyobb. Új ismereteket, új szakmát bármikor elsajátítani kész, azaz jó tanulási készséggel rendelkező munkaerőre volna szükség már most is. A „cigányprobléma” tehát magától soha nem fog megoldódni, sőt, „magától” egyre súlyosabbá válik.

Az oktatásügy elsőbbsége

Az oktatás, iskoláztatás fontosságát az állam mindig elismerte, az elismerés azonban rendre a deklarációk szintjén maradt, az elsőbbségi elvet ma sem érvényesítik. A cigányság társadalmi helyzetének javítása helyett mindig anyag javak adományozása folyt. (Tágabb értelemben véve még a közhasznú munkahelyek létesítése is idesorolható.) A napi problémák megoldása hosszabb távon sem vezetett a cigányság társadalmi helyzetének javulásához. Ennek a politikának köszönhető a cigányság jelenlegi, tragikus helyzete.

A rosszul működő oktatási intézményekből ma is tömegesen kerülnek ki csak néhány (esetleg nyolc) osztályt végzett, továbbtanulásra, szakképzésre alkalmatlan fiatalok. A középiskolások zöme lemorzsolódik. A szegedi cigányságnak nincs érettségizett vezető rétege, és belátható időn belül nem is lesz, hiszen a problémák nem a középiskolában gyökereznek. A helyzet alapvetően csak akkor fog megváltozni, ha elérjük, hogy az általános iskolában hatékony oktatás folyjon, illetve - ennek feltételeként - 0-6 éves korban megfelelő iskola-előkészítés legyen. Addig csak növekvő létszámú, önmagát eltartani képtelen évfjáratok kerülnek ki az általános iskolából. Ezen semmiféle szociálpolitika nem tud változtatni.

Az óvodák közül a Szél utcai, az iskolák közül a Kolozsvári téri, a Móra, az Osztruvszkij, a Csongor téri, az Arany János, a Tarján III, a Rókus II. és a Dorozsmai I. foglalkozik a legtöbb cigánygyerekkel. A számok természetesen nem jeleznek mindent, például azt sem, hogy a dorozsmai óvoda a cigánygyerekek kis aránya ellenére a legnehezebb munkát végzők közé tartozik.

Az iskolagettósodás előrehaladt. A nem cigány szülők ezekben az iskolákban egyre elégedetlenebbek. Aki tudja, máshová viszi gyermekét, ezért fizetni is hajlandó (ha tud). Törekvő cigány szülők is szívesen vinnék gyermeküket más iskolába, de ezért nem tudnak fizetni. A tendenciákat mutatja, hogy a Kolozsvári téri iskola tanulóinak 40 százaléka cigány, de a felső tagozaton csak 30 százalék, az alsón több mint 50 százalék, első osztályban pedig 70 százalék felett van.

A cigánygyerekek iskolák közötti arányosabb megoszlására kell törekedni, ettől függetlenül azzal kell számolnunk, hogy Szegeden a cigánygyerekek aránya nő, a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók növekvő hányadát teszik ki. A kérdés az, hogy meg tudjuk-e állítani ezt a folyamatot, vagy pedig folytatódik az ezzel járó társadalmi, gazdasági, politikai, egészségügyi, bűnügyi stb. problémák bővített újratermelődése.

A média általában szakszerűtlenül és nem elég felelősségteljesen kezeli a kisebbségi ügyeket. A feltáró, elemző, oknyomozó újságírás itt sem nyert teret, továbbra is a felületesség, a tájékozatlanság, nemegyszer a tudatlanság, az előítéletek átvétele, felerősítése jellemzi a kisebbségekkel (és nem csak a cigány kisebbséggel) foglalkozó írásokat. A gyermekek helyzete, az oktatásügy kulcsszerepe mindig mellékes tényezőként jelenik meg, ha egyáltalán megjelenik.

A cigánysággal kapcsolatos előítéletek erősödése ellenére nőtt azoknak a szakembereknek - elsősorban pedagógusoknak - a száma, akik készek arra, hogy a cigánygyerekek helyzetének további romlását megállítsák, s azt is felismerték, hogy a fordulat társadalmi feltételeinek megteremtésében széles körű összefogásra van szükség, hiszen ez alapvetően nem az iskola, hanem a társadalom, a politika, az állam és az önkormányzat közös ügye és felelőssége. Általában elfogadottá vált az alapelv, mely

szerint az iskolának a közoktatás világán messze túlmutató problémahalmaz kihívásainak kell megfelelnie.

Arra természetesen semmi esély nincs, hogy a cigányság minden problémájának egyidejű megoldását akár az önkormányzat, akár az állam felvállalja. A Szegedi Cigányprogram formálódásának, szövegezésének során szakemberek, magánszemélyek, civil szervezetek, önkormányzati és állami intézmények állásfoglalásaiból is nyilvánvalóvá vált, hogy a cigányság helyzetével kapcsolatos problémakörben csakis egy oktatásközpontú program kaphat széles körű támogatást. Miután a cigányönkormányzat, a cigányegyesület, a Cigány Oktatási Egyesület és más szervezetek is támogatták az elképzelést, 1996-ban az önkormányzat közgyűlése is elfogadta a Szegedi Cigányprogramot.

A Szegedi Cigányprogram

A program teljes szövege hozzáférhető az Interneten ([HTTPI/www.tiszanet.hu.Szeged](http://www.tiszanet.hu/Szeged)). Az alábbiakban csak bevezető téziseit közöljük.

(A probléma megfogalmazása.) A szegedi cigányság zöme egy olyan szocializációs folyamat részese, amely iskolai kudarcokra, magatartási zavarok kialakulására, devianciákra determinál. A szocializációs hátrány következtében növekvő létszámú évjáratok kerülnek ki az iskoláskorból olyan alacsony képzettséggel, amely munkanélküliségüket mintegy garantálja; fő megélhetési forrásuk a családi pótlék és más társadalmi juttatások. A még nagyobb létszámú új generáció szocializációs hátrányai ennél is nagyobbak, kitörési esélyei pedig kisebbek. A súlyosbodó szociális helyzet gyorsan növekvő feszültségforrás.

(A probléma megoldásának lehetősége.) A társadalmi juttatások, a pillanatnyi segítségnyújtás a mindennapi élet elviselhetővé tétele szempontjából fontosak ugyan, de a társadalmi problémát nem oldják meg, sőt, a helyzet közben tovább romlik. A válság mélyülését csak a szocializációs folyamat korrekciójával, a szocializációs hátrány lényeges csökkentésével, az iskolázottság javításával lehet megállítani.

(Cél.) A cigányság társadalmi hátrányának leküzdése, teljes integrációjának elérése érdekében a tanulás, az iskoláztatás eredményeként, folyamatosan növekednie kell a munkaerőpiacon helytálló, iskolázott, szakképzett és átképezhető cigányok arányának.

(Futamidő.) A program hosszú távú, mindaddig tart, amíg a cigány fiatalok iskolai végzettsége lényegesen különbözik a nem cigány fiatalokétól.

(Prioritás.) A tanulásnak, az iskoláztatásnak prioritása van közvetlenül és elsősorban a születéstől a serdülőkorig terjedő életszakaszokban.

(Komplexitás.) A program a tanulásnak, az iskoláztatásnak alárendelten ugyan, de foglalkozik a családi környezettel, a közösségfejlesztéssel, az identitás kérdéseivel, az előítéletek leküzdésével, szociális, munkaügyi, lakásügyi, bűnügyi kérdésekkel is - ilyen értelemben tehát komplex program. Mindezt azonban csak annyiban érinti, amennyiben a tanulás, az iskoláztatás kérdéseivel összefügg. A cigányság minden problémáját azonban nem vállalja Föl. (Már csak azért sem, mert az is kérdéses, hogy egy ilyen „totális program” egyáltalán elkészíthető-e, megvalósítható-e.) A rendelkezésre álló anyagi eszközök szükségessége még azt sem teszi lehetővé, hogy bármely egyéb célkitűzés, részprogram ne a fő célnak alárendelten jelenjen meg. Az egyébként is megvalósuló más (például szociális) intézkedések társadalmi haszna megduplázódik, ha nem önmagukban, elszigetelten hatnak, hanem programba ágyazva annak célját is szolgálják.

(A program alanyai.) A megvalósítás során fokozatosan alakuljon ki egészséges együttműködés cigányok és nem cigányok között. Az együttműködést a cigányszervezetek és a hivatalos intézményrendszer között kell létrehozni. Legfontosabb azonban, hogy a gyermekekkel kapcsolatba kerülő szakemberek és a szülők között olyan együttműködési formák létesüljenek, melyek során a szülők azonosulni tudnak a gyermekük tanulását,

továbbtanulását, szakmaszerzését szolgáló erőfeszítésekkel, de legalábbis nem nagyon ellenzik azt. Ezért a program szerves része a közösségfejlesztés, elsősorban fiatalok és fiatal szülők körében. Az elkülönülés tendenciáival szemben a program felkarolja az együttműködés különböző formáit.

(*A rövid távú eredmények.*) Egy ilyen, a cigányság felemelkedését szolgáló és az együttműködés útjait egyengető program hosszú távú, és nincs alternatívája. Ugyanakkor azonban már rövid távon is érzékelhetőek az eredményei: a gyermekes cigánycsaládok helyzetének némi javulása, az előítéletek csökkenése, az iskola hatékonyságának növekedése, a fiataalkori bűnözés visszaszorulása, a közrend eredményesebb védelme. A program tehát rövid távon is mindkét fél előnyére szolgál, oldja a jelenleg még növekvő feszültségeket.

Az első lépések

Megkezdődött az iskolák alapító okiratainak revíziója abból a szempontból, hogy a cigánygyerekek beiratkozhatnak a lakóhelyükhöz közeli iskolákba, az iskola pedig köteles legyen felvenni őket. Az iskolakörzetesítés bizonyos elemeinek visszaállításával remélhetőleg megszűnik a távoli iskolákba járás, és megállítható a gettósodás. Azokban az iskolákban, amelyekben legnagyobb a cigánygyerekek aránya, a tankönyvsegélyt az önkormányzat nem fizeti ki a szülőknek, hanem a gyerekek tankönyvet kapnak. Így 1996 szeptemberében fordult elő először, hogy minden cigánygyereknek volt tankönyve.

Az Öreg Rókus közbiztonságával foglalkozó lakossági fórumon megválasztott (nem cigány) lakossági képviselők és a Szegedi Cigányok Demokratikus Közösségének vezetői kidolgozták az úgynevezett „Rókusi megállapodás tervét”. Eszerint megoldódna az önkényes lakásfoglalók egy részének problémája. Csak azokat a családokat segítenék, amelyek nem zavarják garázda magatartással környezetüket, illetve amelyekből a gyerekek rendszeresen járnak óvodába, iskolába. Jogcím nélküli lakáshasználói státusuk megszüntetésével lehetőségük nyílna szociális bérlakás igénylésére, illetve egy évre szóló, majd esetleg két évvel meghosszabbított lakásbérleti szerződésük révén költségeik csökkentésére. Az akció résztvevőinek körét a lakossági fórum képviselőiből és az SZCDK vezetőiből álló Rókusi Közös Bizottság jelölné ki, amely egyben más, cigányokkal kapcsolatos konfliktusok kezelését is felvállalná.

A javaslattal szemben igen nagy az ellenállás, mert elfogadásához több önkormányzati rendeletet módosítani kellene. Terjed azonban az a nézet, hogy az alapvető, a I kökörnyezethez, a szomszédsághoz való viszonyt a lehető legszélesebb körben kellene figyelembe venni (s nem csak az önkényes lakásfoglalók esetében), mégpedig minden lakáskiutalásnál. További problémát jelent, hogy van olyan (országos) cigányszervezet, amely szintén elutasítja ezt az alapvető (és vele az ilyen megállapodást), mert a lakóköznyezethez való viszony mérlegelését megalkuvásnak tekinti. A Rókusi megállapodás jövője tehát bizonytalan.

Mindent összevetve a Szegedi Cigányprogram végrehajtása nem olyan ütemű, hogy megállíthatná a szegedi cigányság helyzetének további romlását. Számos, ma széles körben elfogadott, helyeselt lépés várat magára, elsősorban azért, mert olyan jelentős pénzügyi kihatásai lennének, amelyet az önkormányzat nem képes felvállalni. Pályázati rendszerünk pedig nem várja el, sőt nem is tételezi fel, hogy egy település komplex programmal próbáljon változtatni cigány lakosságának társadalmi helyzetén, így csak apró rész megoldásokra lehet pályázni.

IRODALOM

Ágoston Erzsébet (1994): *A cigány munkanélküli réteg válságkezelésének helyzete*. Munkaügyi Minisztérium.

- Apró Ferenc (1993): *Cigányzenészek a régi Szegeden*. Ifj. Erdélyi Náci. *Szeged* december 31-33.
Cigány oktatásfejlesztési program. Országos cigány közoktatási program. Tervezet. Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztály 1995.
- Kemény István, Havas Gábor, Kerteli Gábor: *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásokról*. MTA Szociológiai Intézete.
Kisebbségi oktatásfejlesztési program. Célok és eszközök Művelődési és Közoktatási Minisztérium Kisebbségi Főosztály 1995.
- Kovács János (1895): A cigányok Szegeden. *Etnographia* 187-198., 280-288., 388-393. *Phralipe* 1991. 4-6., 14-19., 25-28., 29-31.
- Kovács János (1901): *Szeged és népe. Szeged etnographiája*. Szeged, Dugonics Társaság 105-121.
Kiskundorozsma. Tanulmányok Szerk.: Kövér Lajos, Tóth Sándor László. Szeged 1995.

ÁRPÁD RÁTKAI

The Gypsies of Szeged

Written sources about the Gypsies of Szeged exist since 1723. One document speaks about fifty families, and a hundred years later we find 104 families living in the town, with 264 members. They were mostly smiths, later they became musicians in increasing numbers. By the end of the 19th century Gypsies have almost completely assimilated to the majority Hungarians. In the 18th-19th century Gypsy immigrants were not allowed to settle in the town. There is very little information on the 20th century history of Gypsies at Szeged. It is estimated that there are 2-3 thousand of them. The newly settled have come from the region between the Danube and the Tisza rivers, but in the 1990s they seem to come from the entire eastern region of the country, and even from Romania. Some of the new arrivals could not fit into their own communities either. The majority of the new arrivals comes from rural areas, and this factor in and of itself already creates certain problems of adjustment.

The Gypsy population of Szeged is increasingly stratified not only socially but also linguistically. Some of them are native speakers of Hungarian, others are native speakers of Romani. The majority of the latter speak the Kolompar-Gurvar dialect which is common in the region between the Danube and the Tisza rivers, but due to the new arrivals practically all dialects of Gypsy are present, thus for example Lovari. There are Romanian native speaker Gypsies, and even Gypsies whose mother tongue is Serbian or Russian. Among those whose mother tongue is Gypsy, Gypsy-Hungarian diglossia is present from childhood. The Romani language is the tool of intimate, familiar communication at times of communication within the wider Gypsy community, while Hungarian is the language of communication at school, at the workplace and with members of the Hungarian language community.

Linguistic and social disadvantages determine the poor school performance of Gypsy children from very early on. This in turn means that they are unable to continue their education and remain unskilled and thus are likely to remain unemployed. This pattern of socialization leads to deviant lifestyles and behaviors, many of them become juvenile offenders. In one Szeged neighborhood 80% of underage criminals are Gypsies. In connection with this racism is on the rise against them. In 1996 the self-government accepted the Gypsy Program of Szeged which has as its goal to increase the proportion of Gypsies who can hold their own on the job market who are well educated, skilled workers who can also be retrained in keeping with the demands of the changing job market.